

ПРАВО ДИТИНИ НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ ТА ПРАВО НА МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ ЯК НЕВІД'ЄМНІ ПРАВА, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ЇЇ СОЦІАЛЬНЕ БУТТЯ

СИНЕГУБОВ Олег Васильович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ
УДК 347.121:053.6 (477) (045)

В данній статті досліджується правова природа і особливості здійснення неосвіченолітнім особою права на свободу пересування та права на місце проживання.

Ключові слова: особисті немайнові права, діти, право на свободу пересування та право на місце проживання.

Упродовж свого життя людина набуває низку майнових і немайнових прав, цінність яких полягає у їх здійсненні. У свою чергу, дитина наділена всім спектром особистих немайнових прав, які вона здійснює впродовж свого дитинства, тобто до досягнення 18-річного віку. Адже здійснення суб'єктивних цивільних прав – це процес реалізації уповноваженою особою своїх повноважень, що належать до змісту конкретного суб'єктивного права, для досягнення певного результату.

Відтак, Конституцією України [1] кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Відповідно до положень Цивільного Кодексу України [2], кожна фізична особа має право на свободу пересування (ч.1 ст. 313), а також право на вільний вибір місця проживання та його зміну, крім випадків, встановлених законом (ч.2 ст. 310).

Таким чином, дитина наділена правом на свободу пересування та правом на місце

проживання, об'єктами яких, відповідно, є свобода пересування та власне місце проживання або свобода його вибору. Оскільки саме свобода вибору за своїм змістом забезпечує можливість фізичної особи користуватись виключно власними інтересами, потребами та метою при визначенні власного місця проживання та місця знаходження [3, с. 461].

Проте, незважаючи на те, що Україна є учасницею Конвенції ООН про права дитини, а у статтях Конституції України передбачена охорона дитинства та гарантування прав дітей, у нашій державі продовжує існувати проблема неможливості самостійного здійснення дитиною наданих їй прав. Так як досі дитина визнається об'єктом охорони та фактичною власністю своїх батьків, а не самостійним суб'єктом правовідносин за її участю. Як наслідок, ряд норм чинного законодавства щодо здійснення неповнолітньою особою належних їй особистих прав носить декларативний характер та потребує законодавчого забезпечення та корегування.

Проблемам правового регулювання особистих немайнових прав дітей присвячено чимало наукових досліджень, у яких розкрито, переважно, охоронний аспект здійснення дитиною її прав. Так, питаннями захисту прав дитини в Україні займалася О.І. Вінгіловська [4] та Л.В. Красицька [5], які здійснили комплексні дослідження у цій сфері. У той же час, Н. Крестовська [6], досліджуючи особисті немайнові права не-

повнолітніх у різних їх проявах, розкрила право дитини на свободу світогляду. Разом з тим, до сьогодні залишаються невисвітленими та такими, що потребують правового регулювання, такі особисті немайнові права неповнолітньої особи, як право на свободу пересування та право на місце проживання, які є основними «побутово-необхідними» правами, що забезпечують соціальне буття неповнолітньої особи.

Метою даної статті є дослідження особистого немайнового права неповнолітньої особи на свободу пересування та права на місце проживання, а також з'ясування особливостей їх здійснення дитиною.

За загальним правилом, здійснення права на свободу пересування та права на місце проживання відбувається на власний розсуд людини, за виключенням обмежень, передбачених законом. Так, відповідно до ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [7], свобода пересування – право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, вільно та безперешкодно за своїм бажанням переміщатися по території України у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Тоді як вільний вибір місця проживання чи перебування – право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, на вибір адміністративно-територіальної одиниці, де вони хочуть проживати чи перебувати.

Проте, вільний вибір місця проживання обмежується в адміністративно-територіальних одиницях, які знаходяться: у прикордонній смузі; на територіях військових об'єктів; у зонах, які згідно із законом належать до зон з обмеженим доступом; на території, де у разі небезпеки поширення інфекційних захворювань і отруєнь людей введені особливі умови і режим проживання населення та господарської діяльності; на територіях, щодо яких введено воєнний або надзвичайний стан. Також вільний вибір місця прожи-

вання обмежується і щодо осіб, які не досягли 14-річного віку.

Така позиція законодавця цілком зрозуміла. Не дивлячись на те, що суспільна, наукова та законодавча тенденція щодо зрівняння прав неповнолітніх осіб у сфері особистих немайнових відносин з дорослими прогресує та супроводжується позитивними змінами на користь дітей. Не можна оминати той факт, що дитина, яка на сьогодні визнається правоздатною фізичною особою та має права нарівні з повнолітніми членами суспільства, у силу свого юного віку, відсутності життєвого досвіду та побутової самостійності, не може вирішувати ряд питань, зокрема, що пов'язані з її місцем проживанням і свободою пересування. У зв'язку з чим, неповнолітня особа і зазнає певних обмежень.

Згідно з ч.1 ст. 29 Цивільного кодексу України [2], місцем проживання фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, у якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово. Натомість, Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [7], визначає місце проживання як адміністративно-територіальну одиницю, на території якої особа проживає строком понад шість місяців на рік.

Як бачимо, законодавство виводить два основних розуміння поняття «місце проживання», визначаючи, умовно кажучи, його «приватно-правове розуміння» та «публічно-правове розуміння», що сприяє неоднозначності та полісемантичності його змісту [3, с. 458]. Тому досліджуючи здійснення неповнолітньою особою особистого немайнового права на місце проживання, на нашу думку, доречно вести мову про «місце проживання» у розумінні і приватно-правовому, і публічно-правовому.

Так, право на місце проживання дитини можна тлумачити з позиції того, що кожна неповнолітня особа повинна «десь» проживати, чи то разом зі своєю сім'єю в будинку, квартирі, гуртожитку тощо, чи то у будинку сімейного типу, чи в дитячому

будинку та ін. Але у неї повинно бути місце її постійного мешкання, у якому вона проводить більшу частину свого часу: спить, їсть, відпочиває, виконує домашню роботу, шкільні завдання, проводить дозвілля тощо. Тобто це місце, яке дитина використовує для свого проживання, з якого вона кожен день йде у дитячий садок, школу, технікум, різноманітні гуртки і в яке вона обов'язково повертається. Це місце у побуті та житті будь-якої людини іменується домівкою.

Адже важко уявити, яким чином може бути здійснене дитиною право на місце проживання без здійснення нею права на житло. Так як неповнолітня особа, як і будь-яка людина, може реалізувати право на місце проживання, лише маючи сам об'єкт – житло. Більше того, здійснення багатьох інших особистих немайнових прав дитини, як-от: право на відпочинок, право на творчість, право на вільний розвиток особистості, повною мірою також є не можливим. Оскільки саме помешкання (житло) є тим простором, у якому неповнолітня особа має можливість задовольнити не лише свої фізіологічні, а й психологічні, моральні та соціальні потреби. Дитина повинна мати можливість усамітнитися, провести час так, як того бажає чи як того потребує душевна складова її організму. Адже іноді бувають ситуації, коли будь-яка особа прагне «сховатись» від сторонніх очей, дитина не є виключенням.

З цього приводу на увагу заслуговує думка Л. Пчелінцевої та С. Пчелінцева, які визначають право на житло як гарантовану законом можливість набуття громадянином житла з тих чи інших обставин і стабільного користування ним в умовах свободи вибору місця проживання і цивілізованого середовища перебування при забезпеченні державою гарантій недоторканості житла і недопущення свавільного його позбавлення [8, с. 2]. Тобто здійснення дитиною права на місце проживання, у першу чергу, окреслює конкретний простір (кімната, квартира, дім), яким повинна бути забезпечена кожна дитина для її нормального розвитку.

Саме з метою забезпечення дитини міс-

цем проживання ст. 27 Конвенції ООН про права дитини [9] передбачено, що держави-учасниці відповідно до національних умов і в межах своїх можливостей вживають необхідні заходи щодо надання допомоги батькам та іншим особам, які виховують дітей, у випадку необхідності надають матеріальну допомогу і підтримують програми, особливо щодо забезпечення дитини харчуванням, одягом і житлом.

Дитина наділяється правом на місце проживання одразу після свого народження. Так, відповідно до ч.4 ст. 29 Цивільного кодексу України, місцем проживання фізичної особи, яка не досягла десяти років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, у якому вона проживає. Ст. 160 Сімейного кодексу України [10] зазначає, що місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків.

Саме в такому контексті проявляється правомочність дитини бути носієм даного права, мати закріплене за нею місце проживання. Водночас, правомочності здійснення права на місце проживання включають у себе повноваження на власні дії, які полягають у виборі місця проживання. Але у зв'язку з тим, що дитина є не досить зрілою істотою для формування своєї думки щодо визначення місця свого проживання, право на визначення місця проживання надано, перш за все, батькам дитини або особам, які їх замінюють. Проте, дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками з питань, що стосуються її особисто, тож питання захисту права дитини на вибір місця проживання є досить актуальними з точки зору врахування думки дитини з цього приводу.

Так як по досягненні десятилітнього віку думка дитини у питаннях визначення її місця проживання має правове значення, як наслідок визначення місця проживання дитини у віці від десяти до чотирнадцяти років відбувається за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна (ч.3 ст. 29 Цивільного ко-

дексу України). У такому випадку здійснення дитиною наданого їй права відбувається з урахуванням не лише інтересів батьків, з якими вона проживає, а перш за все, з урахуванням прав та законних інтересів самої дитини. Так, згідно зі ст. 160 Сімейного кодексу України, місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків.

По досягненні чотирнадцяти років дитина вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, які встановлюються законом. У такому випадку до правомочності неповнолітньої особи входить повноваження щодо використання наданого їй права на місце проживання, яке вона реалізовує шляхом здійснення вибору свого місця проживання на власний розсуд. Тобто особа своєю поведінкою (дією, бездіяльністю чи рішенням) може сама довільно, на власний вибір, з урахуванням власної мети та інтересів обрати для себе місце проживання [3, с. 460].

У випадку порушення, невизнання чи оспорювання права дитини на місце проживання, вона має право вимагати його захисту, який здійснюється нею особисто через законних представників або уповноважені органи держави.

Отже, під здійсненням дитиною права на місце проживання слід розуміти юридично забезпечену можливість неповнолітньої особи у віці від чотирнадцяти років через законних представників, а по досягненні 14 річного віку – особисто, але з їхньої згоди визначати місце проживання в межах України, змінювати місце проживання, вимагати від інших осіб не порушувати це право, а у випадках його порушення звертатися за захистом до відповідних уповноважених державних органів.

При цьому ведучи мову про право неповнолітньої особи на свободу пересування, слід відзначити про існування в її змісті двох складових: внутрішньої, під якою розуміється можливість фізичної особи вільно пересуватись по території України, та зовнішньої, під якою розуміється можливість фізичної особи залишати територію України та можливість повернення в Україну. Суть права на свободу пересування поля-

гає в тому, що дитина може вирішувати на власний розсуд, які місця їй відвідувати і як довго там перебувати. Юридичний зміст цього права включає ряд повноважень, серед яких можна виділити: 1) право вільно пересуватися у межах своєї держави; - 2) право на вибір місця перебування; - 3) право на вільний виїзд за межі своєї держави; право на безперешкодне повернення у свою країну.

Проте, як було зазначено, неповнолітня особа зазнає певних обмежень, що переважно пов'язані з її віком та відсутністю життєвої самостійності, але на відміну від здійснення права на місце проживання, планка вікових обмежень дитини щодо здійснення права на свободу пересування піднята до часу, доки неповнолітня особа самостійно не зможе приймати рішення стосовно її перебування. Зокрема, ст. 313 Цивільного кодексу України встановлено, що фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років має право пересуватися по території України лише за згодою батьків (усиновлювачів), опікунів та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними. По досягненні чотирнадцяти років, дитина має право на вільне самостійне пересування по території України і на вибір місця перебування. У тому числі фізична особа, яка не досягла шістнадцяти років, має право на виїзд за межі України лише за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальників та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними. Після досягнення шістнадцяти років дитина має право на вільний самостійний виїзд за межі України.

Зокрема ст. 4 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» [11] регламентує порядок здійснення дитиною права на виїзд за кордон. Так, виїзд неповнолітніх осіб, які не досягли 16-річного віку за межі України провадиться на підставі нотаріально засвідченого клопотання батьків або їх законних представників у разі потреби в самостійному виїзді таких осіб. Тоді як шістнадцятирічні неповнолітні особи мають право самостійно виїздити за кордон.

Оформлення проїзного документа ди-

тини, у такому випадку провадиться на підставі нотаріально засвідченого клопотання батьків або законних представників батьків чи дітей у разі потреби самостійного виїзду неповнолітнього за кордон. У клопотанні зазначаються відомості про дитину, а також про відсутність обставин, що обмежують відповідно до цього Закону право на виїзд за кордон (лише для дітей віком від 14 до 18 років).

За відсутності згоди одного з батьків виїзд неповнолітнього громадянина України за кордон може бути дозволено на підставі рішення суду.

Таким чином, здійснення право на свободу пересування можна визначити як юридично-забезпечену можливість неповнолітньої особи вільно, на власний розсуд, у будь-який час, у будь-який спосіб та у будь-якому напрямку, за винятком обмежень, встановлених законом, пересуватись по території України, вільно виїздити за її межі та безперешкодно повертатись на її територію.

Отже, як бачимо право дитини на свободу пересування тісно пов'язане з правом на місце проживання, так як в основі обох знаходиться свобода вибору певної поведінки (дії чи бездіяльності), але водночас не зводиться до одного й того ж значення, оскільки кожному з них притаманні свої особливості об'єкту. З цього приводу вірно відзначила Л.О. Красавчикова, на думку якої право на свободу пересування має позитивний зміст, який складається із правомочностей: вільно переміщуватись у межах своєї держави, на вибір місця перебування та місця знаходження, на вибір місця проживання (постійного або переважного), на вільний виїзд за межі своєї держави, на безперешкодне повернення у неї. При цьому вибір місця перебування, на її думку, означає надану законом можливість громадянина безперешкодно відвідувати парки, музеї, бібліотеки, театри, магазини, інститути та інші об'єкти у відповідності з правилами, що встановлені для їх відвідування [12, с.14]. Разом з тим, зазначені права фізичної особи характеризуються самостійною правовою можливістю, що спрямована на забезпечення

свободи пересування або вибору місця проживання.

Окрім того, здійснення права на свободу пересування частково реалізує й право на місце проживання. Адже неповнолітня особа, яка з 14-річного віку наділена правом вільно пересуватись по території України, а з шістнадцяти років виїздити за її межі, може здійснити право на місце проживання, наприклад, за кордоном.

Відповідно, здійснення неповнолітньою особою права на свободу пересування та права на місце проживання відбувається шляхом вчинення наступних повноважень або правомочностей: 1) благоволодіння місцем проживання та свободою пересування означає, що дитина є носієм даного особистого немайнового права, відтак наділена можливістю на власний розсуд самостійно або через законних представників у випадках, передбачених законом, обирати власне місце проживання та місце перебування; 2) благовикористання свободи вибору місця проживання та свободи пересування, проявляється в тому, що неповнолітня особа по досягненні певного віку може самостійно на власний вибір, з урахуванням власної мети та інтересів обирати для себе місце проживання та місце перебування, змінювати його, а також використовувати для задоволення власних потреб. У тому числі самостійно пересуватися як по території України, так і за її межами, а також відвідувати культурні, історичні місця, масові заходи, які задовольняють її інтелектуальні та/або суспільні потреби як члена соціуму, сприятимуть розвитку особистості неповнолітньої особи. Адже заборона вільно пересуватися позбавляє дитину на здійснення інших прав, зокрема права на індивідуальний розвиток.

Література

1. Конституція України // Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Офіційний вісник України. – 2010. – № 72. – С. 15.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. № 40-44. – Ст. 356.
3. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, систе-

АНОТАЦІЯ

У даній статті досліджується правова природа та особливості здійснення неповнолітньою особою права на свободу пересування та права на місце проживання.

SUMMARY

This paper examines the legal nature and peculiarities of the minor's right to freedom of movement and right of residence.

ма, особливості здійснення та захисту): Монографія / Відп. ред. Я. М. Шевченко. – К.: КНТ, 2008. – 626 с.

4. Вінгловська О. Діти України потребують захисту / О. Вінгловська // Право України. – 1996. – № 4. – С. 31 – 33.

5. Красицька Л.В. Цивільно-правове регулювання особистих немайнових прав громадян: Монографія / Л.В. Красицька – Донецьк: ДІВС МВС України, 2002. – 164 с.

6. Крестовська Н. Право дитини на свободу світогляду: історія та сучасність / Н. Крестовська // Болховітіновський щорічник 2009. – К.: НКПКЗ; КЖД «Софія», 2010. – С.331–335.

7. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 р. № 1382-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 1. – С. 2.

8. Пчелинцева Л.М., Пчелинцев С.В. Жилищные права и льготы граждан Рос-

сии. Комментарий законодательства и практики с приложением федеральных законов и иных нормативных правовых актов и документов / Л.М. Пчелинцева, - С.В. Пчелинцев. – М.: Изд-во Норма, 2001. – С. 11

9. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. / Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990 р. – № 1. – С. 205;

10. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III // Офіційний вісник України. – 2002. – № 7. – С. 1.

11. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21.01.1994 р. № 3857-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. № 18. – Ст. 101.

12. Красавчикова Л.О. Понятие и система личных неимущественных прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации Автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.03 / Л.О. Красавчикова. – Екатеринбург: Уральская государственная юридическая академия, 1994. – 43 с.